
УДК 811.162.2'282'374

М.М. Ткачук

Інститут української мови НАН України, м. Київ

НОВА ПРАЦЯ З УКРАЇНСЬКОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ: У ПОШУКАХ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ ФОРМИ

Рецензія на: **Голянич М. Мовний портрет
села Тюдів. Словник у двох томах. Т. 1: А – М.
Івано-Франківськ, 2018**

Останніми десятиліттями українська лінгвістика збагатилась дослідженнями з діалектної лексикології, проте перелік діалектних лексиконів як для великого обшину, який обіймають українські діалекти, досі залишається незначним.

Кожна праця, що представляє говір, групу говірок чи окрему говірку, — це неоціненний крок до створення повного лексичного образу української народної мови. Прикметно, що більш-менш великих словників однієї говірки (як виняток — двох), опублікованих в останні кілька десятиліть, в українській лінгвістиці не так багато; з-поміж них: «Словарь карпатоукраинского торуньского говора: с грамматическим очерком и образцами текстов» С.Л. Ніколаєва та М.М. Толстої (Москва, 2001); «Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району» І.В. Сабадоша (Ужгород, 2008), «Словник села Тилич на Лемківщині» Є. Турчин (Львів, 2011), «Словник гуцульських говірок Річки та Яворова» М. Астаф'євої та Г. Воронич (Івано-Франківськ, 2014); «Слова з Болехова» Ю. Гнатишака (Львів, 2017; підготовлений львівськими лексикографами); інші праці — здебільшого невеличкі добірки словникових матеріалів, як от: «Словник-пам'ятник. Діалектний словник села Поляни Мараморощського комітату» О. Бевки (Ніредьгаза, 2004)

© М.М. ТКАЧУК, 2019

чи «Скарби гуцульського говору: Березові» М. Негрича (Львів, 2008). Усі ці дослідження різнопланові за охопленням діалектних ареалів (хоча переважно це південно-західне наріччя) і способом представлення лексики.

З-поміж українського діалектного словникарства привертає увагу перша книга двотомового словника «Мовний портрет села Тюдів» Марії Голянич. Не даремно «портрет», адже книга в усьому різноманітті відтворює не лише лексику і фразеологію (у першому томі вміщено понад 7,5 тисяч словникових статей), а й фонетику, наголос, граматику рідної авторці гуцульської говірки. Досконале знання говірки та системне записування й перевіряння кожної лексеми контекстом слововживання дозволило з такою глибиною репрезентувати унікальний лексикон села Тюдів Косівського району Івано-Франківської області, точно відтворити семантику й конотацію мовних одиниць.

Окрім власне словникової частини, видання складається з кількох передмов — «Просторінь народного слова Гуцульщини» П.Ю. Гриценка, відповідального редактора словника, та вступу М.І. Голянич, де докладно схарактеризовано історію села, зміст словника та основні мовні риси говірки села Тюдів. Обидві передмови скеровують читача до правильного розуміння як значення цієї лексикографічної праці загалом, так і конкретних мовних явищ зокрема.

Книгу органічно доповнюють світлини з краєвидами Тюдова, обрядовими реаліями, давні фото гуцулів у національних строях; ці зображення також прокоментовано — подано транскрибовані уривки текстів, що їх пояснюють.

Сам лексикон, хоч і побудований за моделлю традиційного діалектного словника, проте своїм наповненням відрізняється від узвичаєних сьгодні лексикографічних праць.

Як реєстрове слово у словнику винесено одиничну лексему, словосполучення, порівняльний зворот або фразеологізм (у широкому розумінні), яких, зауважимо, у лексиконі значна кількість; омоніми подано як окремі реєстрові слова: **ЖУРИТИСЕ**¹ — сумувати, тужити; **ЖУРИТИСЕ**² — видавати (про курку) специфічні звуки, коли вона хоче знести яйце.

Прикметно, що авторка не прагнула до «класичного» в діалектній лексикографії протиставлення *діалектне* : *літературне*; так, з-поміж реєстру словника виокремлюються слова з ідентичними літературним значеннями (деякі слова відрізняються вимовою): **БАВИТИ** — доглядати, няньчити дітей; **БАГНІСТІЙ** — похідне від БАГНА; **БРАМА**, -и — ворота, здебільшого великі; **ЗАЗУЛЯ (ЗОЗУЛЯ, ЗУЗУЛЯ)**, -і — зозуля. Це особливо помітно у випадках, коли до таких слів наведено похідні, яких немає в літературній мові, напр.: **ГАВА**, -и — 1) *дит.*, собака; 2) вигадана істота, якою лякають дітей; **ГАВКАТИ** — 1) видавати «гав» (про собаку); 2) *знев., перен.* говорити. Хоча (припускаємо, що для економії обсягу словника) випущено деякі загальноновживані лексеми, які функціонують у говірці самостійно й увійшли в словник лише як компонент словосполуки (напр.,

іменник *голова́* при розлогодному фразеологічному гнізді з цим опорним компонентом). Загалом вільне ставлення до диференційності в рецензованому виданні дозволило повніше відтворити не лише неповторну лексико-семантичну систему Тюдова, а й її фонетичні й граматичні риси.

Рецензований словник містить різну за походженням лексику — як питомі українські форми (зокрема давні інфінітиви — **БІЧИ**; **ВІБІЧИ**), так і ті, що сягають інших мов (напр., запозичені з польської мови: **КОНФІТУРИ**, -ив — варення; **КОНТЕНТНИЙ** — 1) задоволений; з угорської: **КОШУТ** (**КУШУТ**) — кукурудзяне стебло; церковнослов'янський з походження вислів **МАННА НЕБЕСНА**); відмінні за часом і джерелом появи в говірці назви (напр., новіша лексема **МО́ДА**, -и — звичка); усе це забезпечує повне відтворення лексичної системи говірки с. Тюдів.

У словнику вміщено багато назв локальних реалій, про які відомо лише мешканцям цього соціуму, часто це описові номінації (**ДИЛ**, -олу — [...] 2. Територія сіл, розташованих далі, вниз від Тюдова, де «поля»; **КОЛІЙОВИЙ ХЛІП** — спечений на дровах хліб, який продавався у спеціалізованому магазині біля вокзалу; **ЛІСОВІ ХЛЮПЦІ** — бійці УПА), про що зазначає й автор передмови до видання (с. 10).

Словник говірки с. Тюдів може бути джерелом ономастичної інформації, адже містить чимало мікротопонімів: **ГРИГО́РЧИНЕ**, -ого — назва частини схилу гори в Тюдіві; **КОСТЕВІ**, -ів (-ий) — назва частини лісового масиву; **МЛИНІВКА**, -и — назва струмка, завдяки якому колись працював млин.

Важливо, що словник уводить у науковий обіг нові мовні одиниці, нову семантику, раніше не фіксовану в лінгвістичних джерелах з цієї території (проте іноді наявну в інших ареалах), слова, відзначені в іншому фонетико-словотвірному оформленні, чи й узагалі такі, що залишилися поза увагою дослідників: **ЗАОСЕНУВАТИ** — виконати всі осінні роботи; **ЛЕМШТИ** — дуже швидко йти; **КРАЙНЕ МУС** — дуже необхідно; про останній термін виконання чогось.

Намагаючись полегшити користування словником та вияскравити системні зв'язки в лексичній системі говірки Тюдова, М. Голянич спробувала подати перехресні відсилання — насамперед до повних синонімів у словнику (напр.: **ДЗЕР**, -у — сироватка, яку отримують при скисанні молока, виготовленні сиру; **ЖИЇТИЦЯ**, -і — те саме, що **ДЗЕР**) та слів із подібним значенням (**БУЛЬБОНА**, -и — найглибше місце в річці з постійним водоворотом. [...] Див. **КРУТІШ**; **КРУТІШ**, -іжя — вир), хоча, здається, зробити це вповні в такому осяжному виданні просто не вдається можливим.

На тлі інших діалектних лексикографічних праць словник говірки с. Тюдів є особливим ще й тим, що завдання, яке поставила перед собою авторка — відтворити якомога точніший портрет рідної говірки, спонукав її до подання широких контекстів уживання слів — розлогих оповідей, переказів та легенд, казок, прислів'їв та приказок тощо (див., наприклад, ілюстрацію вислову **ДІВКА З ЗАКОРСАНИМИ П'ЄТАМИ**; лек-

семи **ІКОС** тощо). Великі контексти не лише ілюструють слововживання, а й змальовують ситуацію спілкування через колоритні діалоги носіїв говірки, яких в ілюстраціях до словникових статей також подано чимало. Подібне представлення матеріалу — із широким ілюстративним контекстом — уже апробоване в окремих працях (Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Гуцульські світи. Лексикон. Львів, 2013; Грицак М. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської обл. Київ, 2017. Вип. 1: А — Б та, почасти, у виданні Грицак М. Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство в текстах). Львів, 2008, що містить й організований за ідеографічним принципом словник лексики традиційного гуцульського пастухування), проте ще не набуло поширення в діалектній лексикографії.

Такий спосіб організації говіркового матеріалу є дуже важливим, адже формує широку дослідницьку базу, на підставі якої можна вивчати не лише окремі словоформи, фонетичні й граматичні явища, а й синтактику, сполучуваність мовних одиниць, контекстні зв'язки й особливості побудови тексту.

Водночас словник говірки Тюдова — це неоціненне джерело для дослідників українського фольклору та народних звичаїв, адже чимало словникових статей та мікротекстів-ілюстрацій зорієнтовані на відтворення традиційної культури, напр., див. словникові статті: **«БЕСКО-НІЧЬНИК»**, -а — назва орнаменту на писанці у вигляді спіралі; **ГРАДИВНИК**, -а — згідно з віруванням, людина, що «відвертає град»; «мольфарь»... ; **ДОБРИЙ НА ПЕРЕХИТ** — вислів акумулює вірування: добра людина, яка перейшла комусь дорогу, може принести успіх, сприяти досягненню певної мети («чоловік скористаї, їк хтос добрий перейде дорогу») тощо.

Читаючи дібрані до словникових статей ілюстрації, неминуче поринаєш у гуцульський світ. Цьому сприяє широка тематика наративів, що охоплює різні аспекти позамовної дійсності: нейтральну лексику, яка номінує основні предмети, явища дійсності та процеси, побутову лексику, номінації, що стосуються традицій та обрядів, образні, емоційно-оцінні номени. Обмежено представлено лексику деяких ремесел (напр., лісосплаву, кравецтва тощо), а також номени з багатьох предметних сфер (таких як фіто- чи зоономінація); натомість надзвичайно різноманітна дієслівна лексика, подана в словнику. Подивовує велика кількість лексем і фразем, якими самі діалектоносії характеризують свою говірку, мовлення, процес говоріння.

Вражає багатство образних та фразеологічних висловів, поданих у лексиконі; з окремими опорними словами гніздо фразеологізмів та стійких сполук може сягати понад 80 (!) — див., напр., гніздо із **ДАТИ (ДАВАТИ): ДАТИ (ДАВАТИ) В ГУК** 'вдарити (бити) по губах', **ДАТИ ВИД (ПОВИТ, ПОДЛУК) СВОГО ЗАВТІКУ** 'ділитися з кимось настільки, наскільки дозволяє матеріальна спроможність', **ДАТИ (ДАВАТИ, КИНУТИ) В ПОВНИЦУ** 'обдарувати чимось молодих під час весільної

обрядодії — повниці’, **ДАТИ (ДАВАТИ) НАВІДЛЮ (НАВІДЛЮ)** ‘вдарити навідліг’, **ДАТИ (ДАВАТИ) НА НИШ** ‘пригостити особу, яка допомагала заколоти кабана, свіжиною’ тощо.

Розлогі словотвірні гнізда дають матеріал для дослідження процесів словотворення, мотивації та етимології слів (напр., **КАГЛА, КАГЛА ВТЄЛА (УБ’Є, МОЖЕ ВБИТИ, УТТЄТИ) КОГОС, КАГЛЄНИЙ, КАГЛЄНКА, КАГЛЄРЬ, КАГЛОВ ПРИБИТИЙ (ПРИШИБЛЕНИЙ)** тощо).

В описі семантики авторка словника відходить від лексикографічної традиції, обираючи головним завданням її максимальну деталізацію. Прагнучи до якнайповнішого відтворення значень лексикографованих слів та словосполук, М. Голянич у деяких випадках дає розлогий коментар-опис, незвичний для класичного діалектного словника: **ВИБИВАТИСЕ ПИСАНКАМИ** — своєрідна гра-обрядодія: на Великдень (після Служби Божої й освячення дори, коли всі вже розговорилися) у певному місці збираються діти, молодь (рідше — люди старшого віку) і «вибиваються» писанками; виграє той, у кого при «вибиванні» писанка залишилася цілою; хто програв, віддає «переможцю» свою розбиту писанку; **БУТИ, ЇК (ІК) МАТУЦЯ (МАГУТЯ)** — про неакуратну жінку, яка не дуже звертає увагу на свій зовнішній вигляд, зокрема на те, яка на голові хустка і як зав’язана тощо. Іноді замість семантики подано відсилку до синоніма-дублета чи іншої форми, напр.: **ВИНДЗАРНЯ**, -і — те саме, що **БУЖАРКА, ВОЗНИЦЯ**.

Рецензований словник не обтяжений семантичними ремарками; у словникову статтю винесено лише найнеобхідніші; здебільшого на розсуд та кваліфікацію читача залишено граматичні особливості, тематичну класифікацію лексики, хоча іноді наявні стилістичні ремарки на кшталт *зруб., евф.* та ін.

Словник дає багатий матеріал для мовознавців, адже відбиває широку варіантність форм (як лексико-словотвірних, так і фонетико-граматичних, синтаксичних), подаючи які, авторка намагалася якнайточніше змалювати мовний портрет говірки с. Тюдів, основні мовні риси якого вона схарактеризувала у вступі. У виданні використано спрощену фонетичну транскрипцію, проте це розширює коло потенційних користувачів словником.

Зауважимо, що лінгвістам, яким доводилося укладати діалектний словник, особливо на підставі такого багатого діалектного матеріалу, відомо, як іноді не просто уніфікувати його під час лексикографування. Очевидно, із цим пов’язана деяка непослідовність у поданні фонетичних та словотвірних варіантів слова. Іноді безсумнівні фонетичні варіанти відтворено як окремі реєстрові слова, часом — із дублюванням фонетичних форм у дужках (напр., наявні дві словникові статті **ВИВЕРЧІ (ВИВЕРЧІ)** та **ВИВЕРЄЧІ (ВИВЕРЧІ)**), іноді ж — в одній словниковій статті як варіанти (**ГІТЬКАТИ (ГІТЬКАТИ)**).

У поданні словотвірних варіантів слова також не дотримано однамітності; зокрема це стосується дієслів доконаного / недоконаного виду, утворених різними афіксами: так, у словнику використано різні моделі

подавання таких форм, зокрема розведено реєстрові: **ВИДДИХА́ТИ** — відпочивати; **ВИДДИХНУТИ** — докон. до ВИДДИХА́ТИ; вміщено окремі словникові статті для **ВПАНТРА́ТИ (ВПАНТРУВА́ТИ)** та **ВПАНТРУВАТИ (ВПАНТРА́ТИ)**; **ВИЧЄКУВАТИ** та **ВИЧІКАТИ (ВИЧІКАТИСЕ)**; об'єднано в одну словникову статтю і подано за моделлю варіантів: **ГАРКАТИ (ГАРЧЄТИ, ГАРКНУТИ)** — *знев., перен.*, кричати (крикнути) на когось, грубо відповідати (відповісти) комусь; проте одна стаття — для **ЗАКОЦЮБИТИ (ЗАКОЦЮБНУТИ)** — змерзнути; замерзнути.

Уважаємо, що деякі слова, подані як варіанти в дужках до реєстрового слова, варто було б винести в окремі словникові статті, оскільки їх не можна кваліфікувати як фонетичні чи словотвірні варіанти слова, напр.: **ГАЛА́ (ГАЛА́СВІТА)** — *присл.*, у світ за очі; невідомо куди.

Наведені міркування не применшують значення цієї унікальної лексикографічної праці, яка подає широкий, ґрунтовний та автентичний матеріал з однієї архаїчної гуцульської говірки. Словник «Мовний портрет села Тюдів» став помітною подією в українській діалектології, адже це новий тип лексикографічної праці — не просто фундаментальний, докладний лексикографічний опис говірки, а джерело нової лексики, семантики, широких контекстів, що справді «портретують» говірку. У науковий обіг уведено надійний лінгвістичний матеріал, що становить обширну базу для лінгвістичних, культурологічних та фольклористичних студій, адже контексти, вміщені у словнику, — це невичерпне джерело нової мовної інформації й народних знань та уявлень, що відтворюють неповторну мовну картину світу гуцулів.

Рецензію отримано 23.06.2019

М.М. Tkachuk

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Science of Ukraine

NEW WORK ON UKRAINIAN DIALECTOLOGY:
IN THE SEARCH FOR DICTIONARY FORM

Review of: *Holianych, M.* (2018). Language portrait of Tiudiv village.
Dictionary in two volumes. Vol. 1: A — M. Ivano-Frankivsk: Lileya-NV

The review reveals the value of the dictionary of the one archaic Hutsul dialect as an important source of empiric information for researchers of dialects, onomastics, folklife culture and history. The differences from traditional lexicographic dialectal works are emphasized; this refers to the particularities of the vocable exposition, the inclusion to the glossary of a large number of phraseological units, lexicalized phrases, figurative expressions, etc.; the interpretation of their semantics; illustration of the word usage by broad contexts, i. e. mini texts of diverse topics, that distinguishes the peer-reviewed work.

Keywords: *dialect dictionary, Hutsul dialect, dialectal mini texts.*